

НЕСТИХВАЩАТА БИТКА НА РУСКАТА ЛИТЕРАТУРА С ЦЕНЗУРАТА

Павел Филипов
Югозападен университет „Неофит Рилски“

THE ENDLESS BATTLE OF RUSSIAN LITERATURE WITH CENSORSHIP

Pavel Filipov
Neofit Rilski South-West University

The desire of Russian literature to continue to develop and bear new creators and masterpieces leads to further problems with censorship, which shuts down all the devices of its machine to stop and limit the creation of Russian literature. The methods and techniques used by the censorship are now different, the authors are not only persecuted, but also expelled, chased, forced to reject awards. Their works have not been published in the country for decades. However, quite a few of them find their own way to express themselves by creating samizdat and – abroad – tamizdat. Thanks to this new way of distribution, the world became acquainted with many masterpieces of Russian literature.

Key words: Russian literature, censorship, restriction

Руската литература върви по своя трънлив път вече няколко столетия и е принудена да преодолява различни препятствия. Тя умело се справя с необичайни кризи, които на пръв поглед я омаломощават, но само на пръв поглед, никога не спира своя път и своето развитие, въпреки че през цялото време над нея тегне стоманената хватка на политическата цензура.

Идеологията е съществена част от руската литература, независимо дали столетието е XIX, XX или XXI. Най-големите ѝ творби са наситени с идеология, заради което политическата цензура всячески се опитва да спре тези произведения или поне да ги промени до степен да станат идеологически приемливи.

Проблемите, пред които се изправя Русия – социални, политически, идеологически, тласкат литературата да се развива с големи темпове. В такава обстановка тя е натоварена с големи идеологически послания, постоянно задава въпроси за пътя на развитие на страната, вълнува се от съдбата на всеки човек, от развитието на Запада и Изтока, търси начини за промяна, упреква властта. Всички тези действия имат последствия като силна цензура, засилен натиск, забрани. Властта се опитва да не позволи идеите, които носи тази литература, да достигнат до хората. Цензурата всячески се опитва да заглуши болезнения вик, който надават произведенията ѝ.

Въпреки всичко руската литература ражда творци, които създават шедьоври, макар че политическа и идеологическа конюктура непрекъснато ѝ пречат, което я принуждава да води една нестихваща и неравна битка.

В свое писмо до Д. В. Давидов Александър Пушкин заявява: „Не знам с какво са се провинили руските писатели, които не са само кротки, но дори и вътрешно са съгласни с духа на правителството. Но знам, че те никога не са били притеснявани както сега“ (Борисов 1989: 382). Пушкин бил многократно санкциониран, в това число и заточаван на различни места, забранявано му е да публикува, лично царят последен прочитал творбите му, но през всички тези години и въпреки огромните му проблеми с цензурата великият поет продължавал да създава незабравимите си произведения.

След смъртта на Пушкин в ползрението на властите попада друг един голям поет – Михаил Лермонтов.

Той пише стихотворението „Смъртта на поета“ на 29 януари 1837 г., два дни след дуела на Пушкин. Дописва го с шестнайсет стиха на 7 февруари. Стихотворението тръгва от ръка на ръка, от уста на уста, а името на Лермонтов става популярно в Петербург. Скоро в квартирата му е извършен обиск, а на другия ден го арестуват заедно с приятеля му Святослав Раевски, с когото са съквартиранти и който разпространява част от екземплярите. Лермонтов е разпитван, удрят му плесница, той не издържа и назовава Раевски, за което по-късно се разкайва.

Понеже не му разрешават да внася мастило и листове, той пише върху парчета сива хартия, с която увиват хляба му, като използва вместо писалка кибритена клечка, потопена в смес от вино и сажди. Тук той създава своите стихотворения „Затворник“, „Съсед“, „Когато се люлее пожълтяла нива“. По заповед на императора през март 1837 г. е преместен от гвардията в Нижегородския драгунски полк и е принуден да замине за Кавказ. Това го зарежда емоционално и в него

узрява творческият замисъл на две от най-добрите му произведения, които оставят ярък отпечатък в литературната история на Русия, „Демон“ и „Мцири“.

Гогол получил забрана от цензурата да издава „Мъртви души“ може би защото се е считало, че първообраз на Копейкин е Аракчеев. По-късно разрешение било дадено, но без „Повест за капитан Копейкин“. Тургенев нарекъл Гогол велик писател, заради което бил арестуван и задържан един месец. След ареста бил заточен в семейното имение Спаское-Лутовиново. Там писателят създава повестите „Муму“, 1852 г., „Странноприемницата“, 1852 г. През лятото на същата година започва романа „Рудин“. По това време, докато е под възбрана, излизат от печат и „Записки на ловеца“.

На 15 април 1849 г. в дома на Петрашевски Достоевски прочел забраненото писмо на Белински до Гогол. По това време е работел над романа „Неточка Незванова“. Арестуван е заедно с другите петрашевци и затворен в Петропавловската крепост, в Алексеевското крило, където пише разказа „Малкият герой“. След това Достоевски е изпратен в Омската крепост, където престоял четири години. Това не го спряло да работи и в Сибир замислил „Унижените и оскърбените“, както и „Записки от мъртвия дом“. Преди да отпечата „Записките“ през 1862 г., е имал големи неприятности с цензурата. Идеята за „Братя Карамазови“ също е възникнала по това време, като той искал да създаде серия от романи, но реализирал само първия от тях.

Толстой се сблъскал с цензурата още в началото на творческата си история: „Юношество“ било доста санкционирано, а „Севастопол през май“ бил окастрен жестоко от цензурата. Толстой записал в дневника си следното: „Вчера получих известие, че „Нощ“ е обезобразена и напечатана. Аз, изглежда, съм обект на особено внимание от страна на сините за своите статии“ (Шкловски 1960: 53). Като под сините Толстой има предвид полицията. Тринайсети том от съчиненията му бил спрял от цензурата заради разказа „Кройцера соната“. Съпругата на писателя, София Андреевна, отишла лично при цар Александър III и го помолила той да благослови издаването на съчиненията. Царят удовлетворил молбата.

През следващото столетие ситуацията по отношение на цензурата не се променя. Русия вече се казва СССР, начело на държавата не е цар, а генералният секретар на Политбюро на ЦК на КПСС. Времената не са различни за хората на изкуството и техните творби. Властта сменя похватите, прилага други наказания – ако през XIX век тя изпраща на заточение „непослушните писатели“, то през XX век директ-

но ги експулсира от страната, каквито са случаите с Бродски и Солженицин. Борис Пастернак е принуден да се откаже от Нобеловата си награда за литература под заплаха от изгонване от държавата, а романът му „Доктор Живаго“ излиза в СССР чак през 1988 г., тоест 30 г. след първото му отпечатване зад граница. Пастернак е изключен от Съюза на писателите и всички тези проблеми водят до неговата преждевременна смърт през 1960 г. Същата е ситуацията и с „Чевенгур“ на Андрей Платонов. Борбата на руската литература с политическата цензура изглежда неравна, защото цензурата разполага с набор от средства, с апарат, който може да ограничава и спира появата на всяка една творба. Лично ръководителят на държавата, бил той цар, или генерален секретар, собственоръчно е рецензирал много работи. Въпреки целия този натиск, въпреки държавната машина руската литература не спира да създава шедьоври. Всички руски автори, колкото и да са наказвани, заточавани, експатрирани, гонени, забранявани, никога не спират да пишат и винаги успяват да намерят начин да покажат своите произведения на читателите. Гражданската война, смяната на режима, Втората световна война и цензурата раждат трите емигрантски вълни, които стават причина от страната да емигрират големи творци, като Бунин, Бродски, Солженицин.

Желанието на писателите да се изявяват, води до появата на самиздат и тамиздат. Самиздат за първи път е употребен като термин от поета Николай Глазков в края на 40-те години на XX век, който на първите листове на своите самостоятелно направени сборници с поезия и проза поставя „самсебяиздат“. Самиздат се развива бързо през 50-те и 60-те години на XX век, като главно това са текстове, готови за печат, но не минават през цензурата и се разпространяват неофициално.

Когато самиздат се оказва недостатъчен за разпространението на творбите, се създава тамиздат. Печатането на произведения не спира, а само се преориентира и поема нов път на представяне на работите на творците. Произведенията се пишат в СССР, но се печатат или тайно в страната, или в чужбина. Разпространяват се зад граница, като се изнасят нелегално от държавата. В тази връзка през 1970 г. е създаден Пети отдел на КГБ за борба с дисидентското движение.

Дмитрий Пригов е един от създателите на руския (московския) концептуализъм заедно с Лев Рубинщайн. Пригов не е допускан от цензурата до изложбена зала или официална публикация и е затворен принудително в психиатрия, от която е изваден след намесата на Булат Окуджава и Бела Ахмадулина. Той е изгонен от Страгановския

художествен институт след критиките на Хрушчов срещу формалистите и абстракционистите.

Андрей Синявски публикува свои творби в тамиздат преди 1955 г. под псевдонима Абрам Терц. Неговата повест „Съдът продължава“ излиза през 1959 г. Същата година в парижкото списание „Esprit“ е публикувана статията му „Какво е социалистически реализъм?“ (Харизанова, ред. 2015: 59). На 8 септември 1965 г. той е арестуван заедно с Юлий Даниел, като са обвинени в държавна измяна заради публикуваните от тях текстове на Запад. Синявски е осъден на седем години затвор, изключен е от Съюза на писателите. Затворен в лагера „Дубровлаг“, Синявски работи като товарач и продължава да пише. Създава голяма част от произведението „Разходки с Пушкин“, успява да напише „Глас от хора“ и „В сянката на Гогол“. Това, което написва в затвора, изпраща на съпругата си под формата на писма. След като бива освободен, той емигрира в Париж, където продължава да работи и издава автобиографичния роман „Спокойной ночи“, „Иван-дурак: Очерк русской народной веры“, „Опавшие листья В. В. Розанова“.

Юлий Даниел пише за тамиздат под псевдонима Николай Аржак. Зад граница той публикува „Ръце“, „Говори Москва“, „Изкупление“ и др. Осъден и затворен за 5 години. В затвора той не спира да пише поезия, която чете на своите близки и те я запомнят/научават наизуст, след което я прехвърлят на хартия.

Властите започват да наблюдават Йосиф Бродски още през 1960 г. заради някои негови изказвания, които правил публично веднага след като рецитирал стиховете си. Поради подобни причини само четири негови стихотворения са издадени в СССР. През този период неговата публична дейност е концентрирана в тамиздат. През 1965 г. в САЩ излиза книгата му „Стихотворения и поеми“, а през 1970 – „Спирка в пустинята“. Арестуван и обвинен в тунеядство, Бродски лежи 18 месеца в затвор в Архангелска област, като твърди, че това е щастлив етап от живота му, защото разполага с достатъчно време да твори. И той пише стихотворението „Народ“, което посвещава на местните хора. През 1972 г. СССР „моли“ поета да напусне страната, като алтернативата е психиатрична клиника. Макар и изгонен от родината, Бродски не спира да твори: „В Англия“, 1977 г., „Крайт на прекрасната епоха“, 1977 г., „Римски елегии“, 1982 г., драмата „Мрамор“, 1984 г., „Урания“, 1987 г.

В западноевропейската и американската литература политическата цензура също действа с размах. „Спасителят в ръжта“ на Селин-

джър е забранен в САЩ през 1961 г. по морални съображения, заради нецензурен език. В Англия романът е обявен за непристоен и учителите бивали уволнявани, ако го преподават.

Романът на Рей Бредбъри „451 градуса по Фаренхайт“ е забранен в САЩ заради идеология. Творбата била „редактирана“ от издателите, без авторът да разбере. Това продължило години, докато случайно приятел на писателя не открил проблема и от 1980 г. романът се издава в оригиналния си вид.

В западноевропейската литература използват похват, чрез който да се измъкнат от цензурата, като обявят книгата за детско четиво. Такъв е примерът с „Пътешествията на Гъливер“ на Джонатан Суифт и „Алиса в страната на чудесата“ на Луис Карол.

В българската литература най-познатият ни и драстичен пример на политическа цензура е случаят с романа на Димитър Димов „Тютюн“ и дописването или пренаписването на текста, за да се открие ролята на социалистите в него.

Виктор Ерофеев е изключен от Съюза на писателите през 1979 г., заради организирането и създаването на алманаха „Метропол“ и до 1988 г. му е забранено да публикува свои текстове.

Първият роман на Владимир Сорокин – „Норма“ от 1983 г., е публикуван в самиздат, защото е сатира за СССР. Друга негова творба – „Очередь“, излиза през 1985 г. във Франция в тамиздат с помощта на Андрей Синявски, заради което Сорокин попада в радар на КГБ. „Очередь“ се появява в Русия през 1992 г. Според Сорокин е нормално да пишеш извън Русия, защото обкръжаващата среда често дразни писателите.—Той е прозападно ориентиран, ненавижда съветската власт, според него Русия е „Молох“.

Борис Акунин живее във Франция, Испания, Великобритания. Дисидент, обявил се против войната в Крим, за Навални и против експанзията в Украйна. Заедно с Михаил Баришников и Сергей Гуриев създават платформата „Истинската Русия“. Според него светът се развива, а Русия тъпче на едно място и Акунин призовава за революция самите руснаци.

Краткият обзор дотук показва, че никой от големите руски писатели на XIX, XX и XXI век не е творил, без цензурата да му наложи ограничения вероятно защото произведенията искрено и напълно отразяват дейността на обществото и индивидуалния човек в Русия. Творците намират начини да работят и разпространяват книгите си, в които посочват проблемите, които възпрепятстват развитието на държавата – социални, културни, военни, политически. За всички тях

участта на Русия, нейното настояще и бъдеще са смисълът на творчеството им. Но за съжаление, разсъжденията им за днешния и утрешния ден обикновено не съвпадат с водената от правителството политика и за тези противоречия, заради това, че имат собствено мнение, което не се страхуват да изразят публично, те са гонени, уволнявани, преследвани, заточавани.

ЛИТЕРАТУРА

- Борисов 1989:** Борисов, Г. А. С. *Пушкин. Избрани творби в 3 тома.* [Borisov, G. A. S. Pushkin. Izbrani tvorbi v 3 toma.] София: Народна култура, 1989.
- Даскалова, Харизанова, ред. 2015:** Даскалова, К., Харизанова, О. *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.* [Daskalova, K., Harizanova, O. Godishnik na Sofiiskiia universitet „Sv. Kliment Ohridski“.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2015.
- Кочеткова 2020:** Кочеткова, Н. Владимир Сорокин за еротиката, ъндърграунда, митингите и Русия. [Kochetkova, N. Vladimir Sorokin za erotikata, andargraunda, mitingite i Rusia.] // Гласове <glasove.com/2020/10/9/> (1.11.2022).
- Лазарев 2019:** Лазарев, Й. Самиздатът като явление на контракултурата в съветската епоха. [Lazarev, Y. Samizdatat kao yavlenie na kontrakulturata v savetskata epoha.] // Славянски диалози. Електронно списание. 2019, кн. 24. <https://dialozi.uni-plovdiv.bg/2019/> (1.11.2022).
- Радев 2007:** Радев, М. Дмитрий Александрович Пригов – човекът концепция. [Radev, M. Dmitrij Aleksandrovich Prigov – chovekat konceptsia.] Mediapool, 2007. <https://www.mediapool.bg/2007/7/18> (1.11.2022).
- Федин 2018:** Федин, А. А. Тамиздат. Проблема интерпретации. [Fedin, A. A. Tamizdat. Problema interpretatsii.] // *Современные исследования социальных проблем.* Електронно списание. 2018, Том 10, № 3, <https://soc-journal.ru/2018/> (1.11.2022).